

MACIEJ GRZESZCZAK

Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna w Kleczewie

Ekonomiczny wymiar utrzymania armii II Rzeczypospolitej *Zarys zagadnienia*

Strona | 23

Streszczenie: Artykuł obejmuje problematykę finansowania armii polskiej w okresie Drugiej Rzeczypospolitej. Została w nim zawarta analiza możliwości ekonomicznych państwa polskiego wobec potrzeb zbrojeniowych i utrzymania armii.

Słowa kluczowe: II Rzeczpospolita, armia polska, wydatki, budżet, utrzymanie, ekonomia, zbrojenia

Abstract: The article discusses the issue of the Polish army's financing during the Second Republic. The document comprises an analysis of the economic prospects of the Polish government in light of the requirements for armament and the upkeep of the military.

Keywords: Second Polish Republic, Polish army, expenditure, budget, maintenance, economy, armaments

---

Odrodzona w listopadzie 1918 r. Polska znalazła się w trudnej sytuacji gospodarczej i politycznej. Druga Rzeczpospolita powstała bowiem w wyniku klęski państw zaborczych, które przez dziesiątki lat dławiły polskie życie gospodarcze. W okresie I wojny światowej duża część terytorium przyszłego państwa polskiego poniosła ogromne straty materialne, spowodowane grabieżą niemiecką, austriacką i rosyjską oraz bezpośrednimi działaniami wojennymi. Według polskich szacunków, przedłożonych podczas obrad kongresu pokojowego w Paryżu, całkowite straty polskiego przemysłu w wyniku wojny wyniosły ok. 10 mld franków francuskich w złocie według kursu przedwojennego¹.

Dochodził do tego jeszcze problem unifikacji państwa, na które złożyły się ziemie trzech byłych zaborów, różniących się nie tylko rozwojem gospodarczym, ale i kodyfikacją prawa, walutą, systemami komunikacyjnymi czy stosunkami narodowościowymi. Położenie gospodarcze i finansowe nowego państwa było niezwykle ciężkie. Pomimo tych trudności władze państwowe podjęły prace w kierunku odbudowy kraju ze zniszczeń wojennych, zorganizowania jednolitego systemu administracyjnego i gospodarczego. Wszystko to generowało ogromne wydatki ze

---

¹ J. Skodlarski, *Zarys historii gospodarczej Polski do 1939 roku*, Warszawa-Łódź 1995, s. 233-238.

środków budżetowych państwa. Elementem dodatkowym, pogłębiającym piętrzące się trudności, było tworzenie od podstaw sił zbrojnych². Armii, która – zdaniem Pawła Zaremby – była „głównym niwelatorem, podstawowym czynnikiem pracującym nad zespoleniem narodowym i nad niwelacją lokalnych nawyków i umiłowań dzielnicowych [...]”³.

Wszystkie wymienione powyżej potrzeby wymagały poniesienia olbrzymich wydatków ze środków budżetowych i pozabudżetowych będących w dyspozycji władz II Rzeczypospolitej. Był to ogromny wysiłek gospodarczy, zważywszy choćby na fakt, że na lata 1918-1939 korzystny okres dla rozwoju gospodarczego i społecznego wyniósł niespełna 10 lat. W pierwszych latach niepodległości oraz w warunkach wojny polsko-bolszewickiej państwo polskie musiało w pierwszej kolejności budować politykę obronną, której podporządkowane zostały wszelkie dziedziny tworzącej się od podstaw gospodarki.

Polska – mówił w Sejmie 8 marca 1921 r. gen. Kazimierz Sosnkowski, ówczesny minister spraw wojskowych – chcąc utrzymać swój niepodległy byt państwowy musi przez szereg lat, aż do chwili stabilizacji położenia politycznego we wschodniej Europie, stać z bronią u nogi, ponosząc w okresie przejściowym ciężar w stosunku do jej sił ekonomicznych i finansowych być może ponad normę⁴.

Trzeba przy tym pamiętać, że postęp w uzbrojeniu, który tak mocno uwidocznił się w trakcie działań wojennych w latach 1914-1918, spowodował niespotykany w dziejach wzrost nakładów finansowych na zbrojenia i prowadzenie wojny. Zakończenie pierwszego światowego konfliktu militarnego wcale nie spowodowało zmniejszenia nakładów na wojskowość i nie ograniczyło wyścigu zbrojeń⁵. Jeżeli jednak główne mocarstwa były w stanie poradzić sobie z tymi obciążeniami, to nowe młode państwa na mapie Europy, np. Polska, miały już duże problemy z finansowaniem własnych armii.

Dopiero na tym tle można dostrzec ogrom trudności, jakie na drodze swojego rozwoju musiała przezwyciężyć odrodzona Polska. Bilans dokonania międzywojennych nie jest łatwy do oceny. Co prawda w 1938 r. w stosunku do 1922 r., czyli pierwszego roku, w którym Polska weszła w okres pokojowego funkcjonowania, przyrost produkcji wyniósł ponad 50%, i pod tym względem bilans gospodarczy należy uznać za dodatni,

---

² Tamże.

³ P. Zaremba, *Historia dwudziestolecia (1919-1939)*, Paryż 1981, s. 23.

⁴ Cytat za: P. Stawecki, *Polityka wojskowa Polski 1921-1926*, Warszawa 1981, s. 50.

⁵ M. Franz, *Pieniądz nervus belli, [w:] Ekonomia a wojna. Studia i szkice*, red. M. Franz, Toruń 2011, s. 28.

to jednak przemysł ogólny państwa polskiego był słaby⁶. Na tym ogólnie zarysowanym tle należy również rozpatrywać zagadnienia związane z finansowaniem armii polskiej.

Wydatki na wojsko w latach 1919-1920

Konflikt zbrojny z Rosją bolszewicką narzucił kierunki wydatków państwowych. Zagrożenie suwerenności Polski, zwłaszcza w miesiącach letnich 1920 r., powodowało, że wydatki na wystawienie i wyekwipowanie armii były dla rządu polskiego obszarem priorytetowym. W szybkim tempie rosły stany osobowe wojska. Gdy jeszcze na początku 1919 r. polskie siły zbrojne liczyły ok. 110 tys. żołnierzy, to już w połowie sierpnia tego samego roku stan osobowy armii wynosił ponad 550 tys. żołnierzy, a rok później (dane z 1 września 1920 r.) ok. 944 tys. szeregowców, podoficerów i oficerów⁷.

Utrzymanie tak liczebnej armii niosło za sobą olbrzymie koszty. Według gen. Sosnkowskiego wojsko było konsumentem i odbiorcą trzech czwartych środków ekonomicznych będących w dyspozycji państwa polskiego. Oficjalne dane z lat 1918-1920 pokazują mniejsze wskaźniki (tabela 1), jednak liczby podane przez ministra spraw wojskowych należy uznać za wielce prawdopodobne. Edward Rose, znawca gospodarki polskiej w okresie międzywojennym, pisał bowiem, że „łącznie [...] wojsko i koleje w ciągu całego trzylecia 1919-1921 pochłaniały 65 do 70 proc. wydatków państwowych⁸”. Zubożone i zdewastowane przez zaborców i wojnę państwo polskie nie było zdolne z własnych dochodów pokryć tych wydatków. Musiało zatem zaciągać kredyty zagraniczne we Francji, Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych, Szwajcarii, Holandii, Danii, Norwegii i Włoszech. W ten sposób kupowano wyposażenie dla armii, głównie broń i sprzęt wojskowy (m.in. działa 75 mm, haubice 105 mm, armaty ciężkie 149 mm, moździerze ciężkie 210 mm, broń i amunicję strzelecką, samoloty i części zamienne), którego nie mógł zapewnić niewielki, aczkolwiek szybko rozwijający się w latach 1919-1920, rodzimy przemysł zbrojeniowy. Zadłużenie Polski na koniec 1921 r. z tytułu za-

---

⁶ J. Skodlarski, Zarys historii gospodarczej Polski, Warszawa 2000, s. 313; M. Jabłonowski, Wobec zagrożenia wojną. Wojsko a gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935-1939, Warszawa 2001, passim.

⁷ J. Tomaszewski, Odrodzenie Wojska Polskiego 1918-1921, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2019, t. 27, s. 207-209.

⁸ E. Rose, Bilans gospodarczy trzech lat niepodległości, Warszawa 1922, s. 141; Wydatki wojskowe Polski w latach 1918-1939, Warszawa 1976, s. 30.

kupu zagranicznego sprzętu wojskowego wynosiło ponad 272 mln dolarów⁹.

Tabela nr 1. Wydatki budżetowe Ministerstwa Spraw Wojskowych (MSWojsk.) na tle wydatków

Okres budżetowy	Wydatki (w mln marek polskich)		Udział wojska w wydatkach państwa
	Państwo	Ministerstwo Spraw Wojskowych	
Listopad 1918 – kwiecień 1919	2 959,7	1 407,3	47,4
Lipiec 1919 – marzec 1920	14 396,5	8 609,7	59,8
Kwiecień 1920 – grudzień 1920	55 257,0	32 308,2	58,4
Ogółem	72 613,2	42 325,2	55,2

Źródło: K. Krzyżanowski, Wydatki wojskowe Polski w latach 1918-1939, Warszawa 1976, s. 31.

Podane w tabeli 1 liczby po stronie wydatków MSWojsk. nie uwzględniają świadczeń ponoszonych na rzecz armii przez inne resorty. Tylko w trzecim okresie budżetowym (kwiecień–grudzień 1920 r.), jak wynika z raportu sporządzonego przez Korpus Kontrolerów, wydatkowały one na armię 3 592,6 mln marek, co stanowiło ponad 11% ogólnych wydatków Ministerstwa Spraw Wojskowych¹⁰.

W latach 1918-1920 w budżecie państwa na cele militarne zaplanowano, jak na możliwości finansowe Polski, bardzo duże środki, gdy w innych państwach, co ustalono w październiku 1920 r. na Międzynarodowej Konferencji Finansowej w Brukseli, koszty wojskowe wynosiły średnio 20% wydatków państwowych¹¹. Budżet wojskowy II Rzeczypospolitej nie był jednak w stanie zaspokoić wszystkich potrzeb. Na uzbrojenie i wojska inżynieryjno-techniczne w tym czasie przeznaczono jedynie 17% budżetu, pozostałe zaś 83% pochłonęły tzw. wydatki wegetacyjne, które obejmowały: pobory dla żołnierzy, wyżywienie, zakwaterowanie czy umundurowanie. Na przykład w porównaniu z Francją koszty te były ogromne. Francja bowiem na cele intendenckie przeznaczała ok. 30% wydatków wojskowych¹².

⁹ M. Kempniński, W. Sługocki, Gospodarcze przyczyny nieprzygotowania II Rzeczypospolitej do wojny 1939 roku, [w:] *Ekonomia a wojna...*, s. 245; J. Pilżys, op. cit., s. 119; J. Tomaszewski, op. cit., s. 208.

¹⁰ K. Krzyżanowski, *Wydatki wojskowe...*, s. 32.

¹¹ E. Rose, op. cit., s. 138.

¹² K. Krzyżanowski, *Wydatki wojskowe...*, s. 37-38; J. Pilżys, op. cit., s. 118.

Utrzymanie armii w latach 1921-1935

W pierwszej połowie 1921 r., wraz z zakończeniem wyczerpującej wojny z Rosją bolszewicką, władze wojskowe Polski mogły rozpocząć wstępne prace nad określeniem kierunków polityki wojskowej w dobie pokoju. Wojsko stanęło przed koniecznością wprowadzenia wielce istotnych posunięć reorganizacyjnych, towarzyszących przechodzeniu wojska na stopę pokojową.

Minister spraw wojskowych w ogłoszonym w Sejmie 8 marca 1921 r. exposé programowym zaproponował nową formułę rozwoju sił zbrojnych w czasie pokoju. Zakładała ona ujednoczenie etatów czy stworzenie ostatecznych struktur pokojowych wojska (m.in.: ujednoczenie uzbrojenia, rozwój przemysłu zbrojeniowego, wprowadzenie oszczędności przy wykonywaniu budżetu). Ministerstwo Spraw Wojskowych, uwzględniając powyższe postulaty oraz biorąc pod uwagę katastrofalny stan techniczny wojska, opracowało pod koniec 1922 r. program rozwoju polskich sił zbrojnych do 1940 r. Na podstawie przeprowadzonej analizy oszacowano, że wdrażanie programu będzie kosztować w stosunku rocznym Skarb Państwa ok. 1 mld złotych wskaźnikowych. Po uwzględnieniu inwestycji w przemyśle zbrojeniowym suma ta zwiększyła się do ok. 1,2 mld złotych wskaźnikowych. Zakładano, że w 1934 r. zakończy się formowanie jak największej liczby dywizji liniowych, a w latach 1935-1940 główny wysiłek skierowany zostanie na rozbudowę i techniczną modernizację armii.

Realizacja tego programu uzależniona była od możliwości ekonomicznych państwa. Utrzymanie bowiem co najmniej 30 dywizji piechoty, 11 brygad kawalerii, 10 batalionów pancernych i 10 pułków lotniczych wymagało nakładu olbrzymich środków. Założenia programowe nie zostały jednak zrealizowane. Skarb Państwa na cele wojskowe mógł wyasygnować ok. 800 mln zł rocznie, a biorąc pod uwagę udział wojska w innych resortach, na obronność państwo polskie wydawało o wiele więcej. W tym okresie budżety wojska były uzupełniane przez zadania realizowane na rzecz obronności kraju przez inne resorty oraz wojskowe pożyczki i kredyty zagraniczne i wewnętrzne, co dawało kwotę ok. 100 mln złotych w każdym roku budżetowym¹³.

---

¹³ K. Krzyżanowski, Wydatki wojskowe..., s. 37.

Tabela 2. Wydatki budżetowe MSWojsk. w latach 1921-1935

Rok budżetowy	Budżet wojskowy (mln zł)	Procent budżetu państwa
1921/1922	362,6	42,3
1922/1923	318,3	36,4
1923/1924	709,9	41,7
1924/1925	698,7	38,8
1925/1926	707,4	33,3
1926/1927	633,9	33,4
1927/1928	639,0	34,0
1928/1929	870,3	31,0
1929/1930	866,0	30,0
1930/1931	778,4	27,9
1931/1932	763,5	31,3
1932/1933	768,0	35,0
1933/1934	768,2	35,0
1934/1935	768,0	35,0

Źródło: J. Piłzys, Planowanie i dysponowanie środkami finansowymi przez Ministerstwo Spraw Wojskowych w latach 1921-1939, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2011, nr 2, s. 128.

Z tabeli nr 2 jasno wynika, że MSWojsk. dysponowało w latach 1921-1935 budżetami o dużej rozpiętości finansowej od 318,3 mln (w roku budżetowym 1921/22) do 870,2 mln zł (1928/29). Jak z powyższego wynika, były to kwoty o dość znacznej rozpiętości. Budżet MSWojsk. ustabilizował się dopiero w pierwszej połowie lat trzydziestych i w latach 1932-1935 wynosił 768 mln złotych rocznie

Pomimo przeznaczania dużej części wydatków Skarbu Państwa (tylko sam budżet MSWojsk. pochłoniął w latach 1924-1935 średnio 33,3% wszystkich wydatków państwa) na siły zbrojne, nie rozwijały się one i nie gromadziły mobilizacyjnych rezerw materiałowych. Nadal w niewielkim stopniu finansowane były zakupy uzbrojenia czy modernizacja wojsk lotniczych i technicznych oraz marynarki wojennej. Koszty zakupów uzbrojenia i amunicji dla wojsk lądowych (piechota, kawaleria i artyleria) w latach 1924-1935 oscylowały pomiędzy 5,2% a 8,2% budżetu MSWojsk. Również finansowanie lotnictwa stało na niskim poziomie i było nierównomierne. W 1924 r. wynosiło ono 3,6% wydatków budżetowych wojska, po trzech latach (1927/28) – 1,7% i dopiero w latach budżetowych 1931/32 przekroczyło poziom z 1924 r. i wyniosło 5,3%, a następnie w 1934 r. – 8,4% i 8,1% rok później¹⁴. Dużo

¹⁴ Tamże, s. 94-106.

gorzej przedstawiała się sytuacja wojsk technicznych (broń pancerna, samochody, saperzy, łączność) i marynarki wojennej, ponieważ wydatki na pierwszy rodzaj wojsk osiągnęły w 1935 r. 3,7% budżetu wojskowego, natomiast koszty finansowania marynarki wojennej w tymże roku wyniosły 5,74%. Dla porównania dodajmy, że w 1929 r. Polska mogła na marynarkę wojenną przeznaczyć nieco ponad 3,7% budżetu wojskowego, podczas gdy Niemcy w tym samym roku na rozwój sił morskich wydatkowały 27,85% budżetu zbrojeniowego¹⁵. Nadal zatem dominowały wydatki wegetacyjne, które kształtowały się na poziomie od 55% do 60% budżetu wojskowego. Najwyższy wskaźnik kwot intendenckich występował w latach 1926-1930 i był związany z podniesieniem – po przewrocie majowym – uposażeń dla oficerów¹⁶.

W trudnym dla państwa polskiego okresie powojennym władze II Rzeczypospolitej podjęły decyzję o budowie polskiego przemysłu zbrojeniowego, który oprócz zaopatrzenia armii miał również przyczynić się do wzrostu zatrudnienia i zamożności społeczeństwa. Potrzeba aktywnego udziału państwa w budowie przemysłu zbrojeniowego wynikała głównie z sytuacji politycznej, w jakiej znalazła się Polska. Niekorzystne położenie pomiędzy Niemcami i Rosją, które to państwa z wrogością odnosiły się do niepodległego państwa polskiego, wymusiło potrzebę zapewnienia jak największej samowystarczalności oraz rozwiązania złożonych problemów importowych. Rzeczpospolita miała produkować własny sprzęt wojskowy, stając się coraz mniej zależną od jego importu. Ważną rolę odgrywały tu doświadczenia zdobyte w czasie wojny 1920 r. Wówczas to bardzo poważną przeszkodę w dostawie sprzętu z zagranicy odegrały robotnicze protesty w Niemczech i Czechosłowacji¹⁷.

Proces budowy rodzimej wytwórczości zbrojeniowej rozpoczął się w zasadzie w 1922 r. Tendencje proautarkiczne znalazły wyraz w opracowanym w tymże roku przez MSWojsk. dziesięcioletnim planie zakupów wojskowych. W okresie tym polskie wytwórnie miały dostarczyć

---

¹⁵ M. Franz, Koszty rozbudowy floty polskiej w dwudziestoleciu międzywojennym, [w:] *Gospodarka ludów Morza Bałtyckiego. Mare Intengrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego. Materiały z IV Międzynarodowej Sesji Naukowej Dziejów Ludów Morza Bałtyckiego*, Wolin, 1-3 sierpnia 2008, t. II: *Nowożytność i współczesność*, red. M. Bogacki, M. Franz, Z. Pilarczyk, Toruń 2009, s. 168.

¹⁶ B. Kruszyński, *Sytuacja materialna oficerów służby czynnej Wojska Polskiego w latach 1918-1939*, [w:] *Gospodarka ludów Morza Bałtyckiego...*, s. 129 i n; K. Krzyżanowski, *Wydatki wojskowe...*, s. 87.

¹⁷ M. P. Deszczyński, *Import sprzętu wojskowego przez Polskę w latach 1921-1939 (wprowadzenie do zagadnienia)*, „*Kwartalnik Historyczny*” 2012, nr 3, s. 508-510.

1 200 tys. karabinów, 2 500 tys. pocisków artyleryjskich, 300 mln nabojów karabinowych, 240 tys. sprawdzianów¹⁸ i 7 200 t prochu bezdymnego¹⁹. W latach 1923-1927 stworzono podstawy polskiego przemysłu zbrojeniowego. Powstały wówczas zarówno prywatne, jak i państwowe wytwórnie sprzętu wojskowego. Za rozwój państwowych zakładów zbrojeniowych odpowiedzialny był Centralny Zarząd Wytwórni Wojskowych (CZWW), który powołany został przy MSWojsk. w kwietniu 1922 r. Pod nadzorem CZWW (w 1927 r. urząd ten został zastąpiony przez Państwowe Wytwórnie Uzbrojenia i Państwową Wytwórnę Prochów i Materiałów Kruszących)²⁰ w latach 1923-1929 pobudowane zostały cztery fabryki zbrojeniowe: fabryka sprawdzianów w Warszawie, fabryka prochu i materiałów wybuchowych w Pionkach, fabryka broni w Radomiu oraz fabryka amunicji w Skarżysku. Koszt budowy tych wytwórni wyniósł ponad 67,4 mln zł; z budżetu państwa pochodziło ok. 90% wydatków, pozostałą kwotę otrzymano z zaciągniętych kredytów zagranicznych oraz składek od ludności²¹.

Wydatki wojskowe w przededniu II wojny światowej (lata 1936-1939)

Roczne budżety państwa polskiego w drugiej połowie lat 30. wahały się w granicach od 2,2 mld do 2,4 mld złotych. Ich wysokości stanowią punkt odniesienia do rozważań o wielkościach środków przeznaczanych na finansowanie sił zbrojnych oraz planów ich unowocześnienia i rozbudowy.

Wykonanie budżetu MSWojsk. w poszczególnych latach kształtowało się następująco: 1936/37 – 768 mln zł (35% budżetu państwa), 1937/38 – 777,5 mln zł (32,3%), 1938/1939 – 831,4 mln zł (34,5%) i 1939/1940 – 806,2 mln zł (32,2%)²². Uśredniając, można powiedzieć, że ministerstwo corocznie otrzymywało ponad jedną trzecią budżetu państwa. Jednak całość środków finansowych przeznaczonych na obronę kraju była znacznie większa.

Do 1936 r. wydatki na inwestycje zbrojeniowe, a w szczególności na

---

¹⁸ Sprawdziany to specjalne narzędzia pomiarowe do stwierdzania, czy określony wyrób spełnia parametry jakościowe. W latach 1923-1925 powstała w Warszawie Fabryka Sprawdzianów Państwowych Wytwórni Uzbrojenia.

¹⁹ J. Gołębiowski, Rola Centralnego Zarządu Wytwórni Wojskowych w rozbudowie przemysłu zbrojeniowego w latach 1922-1927, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1998, t. XIX, s. 80-81.

²⁰ Tamże, s. 86.

²¹ K. Krzyżanowski, Wydatki wojskowe..., s. 74; J. Gołębiowski, Rola Centralnego Zarządu..., s. 80; M. Jabłonowski, op. cit., s. 132.

²² K. Krzyżanowski, Wydatki wojskowe..., s. 184; H. Mordawski, Polskie lotnictwo wojskowe 1920-1939. Od tryumfu do tragedii, Wrocław 2011, s. 349.

rozbudowę przemysłu zbrojeniowego, stanowiły tylko nieznaczną, nieprzekraczającą kilku procentów część wydatków budżetowych MSWojsk. Z racji tej, że budżet wojska w latach 1936-1939 cechowała stabilność i uległ on tylko nieznacznemu wzrostowi, struktura wydatków w stosunku do okresu poprzedniego pozostała w zasadzie bez zmian. Władze wojskowe chcąc reformować i unowocześnić armię (po śmierci Józefa Piłsudskiego w maju 1935 r. jego polityczni spadkobiercy, zdając sobie sprawę, że wojsko polskie w stosunku do czołowych armii europejskich jest zacofane pod względem uzbrojenia i wyposażenia, podjęli pracę nad przygotowaniem długoletniego planu rozbudowy sił zbrojnych) sygnalizowały potrzebę uruchomienia zdecydowanie większych środków finansowych, pochodzących z innych źródeł.

W latach 1936-1939 II Rzeczypospolita środki finansowe na zaspokojenie potrzeb obronnych kraju czerpała z czterech źródeł: z bieżących wpływów do budżetu, kredytów zagranicznych i wewnętrznych, sum uzyskanych z emisji pieniądza i eksportu polskiego uzbrojenia oraz z ofiarności społeczeństwa. Stąd też budżet MSWojsk. uzupełniany był przez dary i składki Funduszu Obrony Narodowej i Funduszu Obrony Morskiej oraz środki zewnętrzne (głównie pożyczka francuska z 1936 r.). Suma wewnętrznych środków pozabudżetowych przeznaczonych na wojskowość, zgromadzonych w ostatnich latach przed wybuchem wojny, wyniosła w przybliżeniu 2 155 mln zł; w tym: 1 320 mln zł z Funduszu Obrony Narodowej, 9 453 639 zł z Funduszu Obrony Morskiej, 390 mln zł z pożyczek wewnętrznych (głównie pożyczka Obrony Przeciwlotniczej), 350 mln zł z eksportu sprzętu wojskowego oraz inne dodatki specjalne. Do tego należy doliczyć jeszcze kredyt francuski na łączną sumę 2 600 mln franków (stanowiło to równowartość ok. 600 mln zł)²³ oraz wartość udziału wojska w innych re-sortach w wysokości 209 581 tys. zł. Globalną sumę środków finansowych zarówno budżetowych, jak i pozabudżetowych, którą państwo polskie mogło przeznaczyć na cele wojskowe w latach 1936-1939 można oszacować na ok. 6 mld zł²⁴.

W 1936 r. wojsko opracowało sześcioletni plan modernizacji armii, który można uznać za ostateczne wypracowanie koncepcji inwestycji zbrojeniowych. Był on realizowany wspólnie z opracowanym przez wicepremiera i ministra skarbu Eugeniusza Kwiatkowskiego czteroletnim planem gospodarczym na lata 1936-1940. Myślą przewodnią tych dwóch

---

²³ P. Stawecki, Pożyczka francuska z 1936 roku, „Kwartalnik Historyczny” 1967, nr 1, s. 56-57; W. Mazur, Droga do Rambouillet. Zabiegi o francuski kredyt zbrojeniowy na modernizację Wojska Polskiego (jesień 1935–jesień 1936), „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2013, nr 2, s. 29-51.

²⁴ K. Krzyżanowski, Wydatki wojskowe..., s.143-145, 184; M. Jabłonowski, Wobec zagrożenia wojną..., s. 209-213.

planów stało się kompleksowe wykorzystanie środków inwestycyjnych, priorytet obronny oraz uprzemysłowienie kraju. Zapadła wówczas decyzja realizowania podstawowych inwestycji w tzw. trój-kącie bezpieczeństwa nazwanym później Centralnym Okręgiem Przemysłowym (COP)²⁵.

Realizacja programu rozbudowy i modernizacji armii finansowana była, przy dość sztywnej strukturze budżetu wojskowego, w dużej mierze ze środków pozabudżetowych. Na modernizację sił zbrojnych w latach 1936-1939 wydano ze środków zewnętrznych kwotę 1 320 mln zł oraz z rezerwy zaopatrzenia – 691,2 mln zł. Publiczne nakłady inwestycyjne w tym okresie pochłonęły 2 663,8 mln zł, zatem wydatki inwestycyjne przeznaczone na cele wojskowe (2 011,2 mln zł) stanowiły ok. 70% całości nakładów inwestycyjnych. Z tych funduszy rozpoczęto budowę 21 dużych zakładów przemysłu zbrojeniowego, których lokalizację umieszczono w centralnym pasie COP-u. Rozpoczęto w nich produkcję nowoczesnego uzbrojenia i wyposażenia²⁶. Niestety, atak hitlerowskich Niemiec na Polskę we wrześniu 1939 r. przerwał realizację długoterminowych planów doposażenia i modernizacji wojska.

Zakończenie

Dwudziestoletni niepodległy byt II Rzeczypospolitej zakończył się wraz z klęską armii polskiej na polach bitew kampanii wrześniowej 1939 r. Starcie polskich sił zbrojnych z niemiecką i sowiecką potęgami militarnymi wykazało słabość polskiego systemu obronnego. Budowana z tak ogromnym trudem armia nie była zdolna przeciwstawić się silniejszym i lepiej zorganizowanym przeciwnikom.

Na słabość siły obronnej Polski wpływ miało wiele czynników. Najważniejszym z nich była słabość polskiej gospodarki wobec zadań, jakie stawiał przed nią przemysł wojenny. Nastawienie pod koniec lat trzydziestych przemysłu zbrojeniowego na wszechstronną samowystarczalność okazało się wobec niskiego rozwoju przemysłu ogólnego poważnym błędem. Rodzi się jednak pytanie, czy położenie geopolityczne Polski stwarzało inne warunki do rozwoju polskich sił zbrojnych niż przyjęcie koncepcji autarkii? Pod tym względem dominowało przekonanie, że Polska jest państwem bezpiecznym, a rozbudowa przemysłu zbrojeniowego doprowadzi do unowocześnienia armii i zmniejszenia dysproporcji

---

²⁵ W. Samecki, Centralny Okręg Przemysłowy 1936-1939. Wstępna faza programu uprzemysłowienia Polski, Wrocław 1998, s. 98.

²⁶ Tamże, s. 323-324; M. Kempirski, W. Sługocki, Gospodarcze przyczyny..., s. 252.

w stosunku do głównych potęg militarnych Europy. Siła obronna państwa jednak zależy od jego potencjału ekonomicznego, a ten w przypadku Polski był słaby, stąd też przeznaczanie corocznie ponad jednej trzeciej budżetu państwa na wojskowość nie przyniosło zakładanych rezultatów.

Bibliografia

- Deszczyński M.P., Import sprzętu wojskowego przez Polskę w latach 1921-1939 (wprowadzenie do zagadnienia), „Kwartalnik Historyczny”, r. 119, 2012, nr 3.
- Franz M., Koszty rozbudowy floty polskiej w dwudziestoleciu międzywojennym, [w:] Gospodarka ludów Morza Bałtyckiego. Mare Intengrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego. Materiały z IV Międzynarodowej Sesji Naukowej Dziejów Ludów Morza Bałtyckiego, Wolin, 1-3 sierpnia 2008, t. II: Nowożytność i współczesność, red. M. Bogacki, M. Franz, Z. Pilarczyk, Toruń 2009.
- Franz M., Pieniądz nervus belli, [w:] Ekonomia a wojna. Studia i szkice, red. M. Franz, Toruń 2011.
- Gołębiowski J., Rola Centralnego Zarządu Wytwórni Wojskowych w rozbudowie przemysłu zbrojeniowego w latach 1922-1927, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1998, nr 19.
- Jabłonowski M., Wobec zagrożenia wojną. Wojsko a gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935-1939, Warszawa 2001.
- Kempiński M., Sługocki W., Gospodarcze przyczyny nieprzygotowania II Rzeczypospolitej do wojny 1939 roku, Ekonomia a wojna. Studia i szkice, red. M. Franz, Toruń 2011.
- Kruszyński B., Sytuacja materialna oficerów służby czynnej Wojska Polskiego w latach 1918-1939, [w:] Gospodarka ludów Morza Bałtyckiego. Mare Intengrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego. Materiały z IV Międzynarodowej Sesji Naukowej Dziejów Ludów Morza Bałtyckiego, Wolin, 1-3 sierpnia 2008, t. II: Nowożytność i współczesność, red. M. Bogacki, M. Franz, Z. Pilarczyk, Toruń 2009.
- Krzyżanowski K., Wydatki wojskowe Polski w latach 1918-1939, Warszawa 1976.
- Mazur W., Droga do Rambouillet. Zabiegi o francuski kredyt zbrojeniowy na modernizację Wojska Polskiego (jesień 1935 – jesień 1936), „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2013, nr 2.
- Mordawski H., Polskie lotnictwo wojskowe 1920-1939. Od tryumfu do tragedii, Wrocław 2011.
- Piłzys J., Planowanie i dysponowanie środkami finansowymi przez Ministerstwo Spraw Wojskowych w latach 1921-1939, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2011, nr 2.
- Rose E., Bilans gospodarczy trzech lat niepodległości, Warszawa 1922.
- Samecki W., Centralny Okręg Przemysłowy 1936-1939. Wstępna faza programu uprzemysłowienia Polski, Wrocław 1998.
- Skodlarski J., Zarys historii gospodarczej Polski do 1939 roku, Warszawa-Łódź 1995.
- Skodlarski J., Zarys historii gospodarczej Polski, Warszawa 2000.
- Stawecki P., Polityka wojskowa Polski 1921-1926, Warszawa 1981.
- Stawecki P., Pożyczka francuska z 1936 roku, „Kwartalnik Historyczny” 1967, nr 1.
- Tomaszewski J., Odrodzenie Wojska Polskiego 1918-1921, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2019, t. 27.
- Zaremba P., Historia dwudziestolecia (1919-1939), Paryż 1981.